

Victoria ROGA

MIJLOACE STILISTICE DE EXPRIMARE A NEGAȚIEI (în limbile germană și română)

*Sensul figurat este singura cale spre marile adevăruri.
Cine vrea să se apropie de Universal,
nu poate să renunțe la forța metaforică a vorbirii.*

Henri WALD

În actul de comunicare „negația are ca prim rol pe cel **denotativ** – referențialitate obiectivă și **emoțional (conotativ)** – ca expresie a atitudinii subiective a locutorului față de obiectul comunicării” [2, 53].

Respectiv se poate deduce cu ușurință raportul dintre stilistică și sintaxă, în cadrul ultimei având loc procesul de transformare a funcției denotative în funcție conotativă, planul stilistic devenind câmpul unde se prelucrează și se rafinează expresia lingvistică investită cu o nouă semnificație, distinctă de cea inițială. În consecință se produc o serie de abateri de la norma gramaticală, care se instituie ca modalități de expresie stilistică.

Atât la nivel sintagmatic, cât și frastic, o serie de unități lexicale și sintactice (prin procedee specifice de construcție, prin modalitatea pe care o exprimă, precum și prin topică) funcționează ca actualizatori ai unor valori stilistice, prin care se exprimă atitudinea afectivă a subiectului vorbitor față de conținutul comunicării.

Ne vom opri mai detaliat la redarea negației prin intermediul figurilor de stil, utilizate atât în beletristică, cât și în limba vorbită. Conform profesorului I. Diaconescu „stilistica este o sintaxă afectivă” [2, 53]. Bogăția și variația de idei poate fi redată prin anumite mijloace afective, ultimele denotând diverse stări emotive, atitudini, pentru că „vorbierea transformă în idei nu numai percepțiile, sub forma noțiunilor, dar și emoțiile, sub forma tropilor” [9, 264]. Nu ne vom limita numai la tropi și expresii frazeologice comparative, metafora cu subclassele ei (personificarea, alegoria), ci vom prezenta negația exprimată și prin unele procedee stilistice: eufemismul, litota, ironia (redată prin intonație). De

asemenea vom constata prezența negației în unele mijloace lexical-frazeologice (paradoxul stilistic, oximoronul).

Metafora (cf. gr. *metaphora* „transfer”) – este „figura de stil ce constă în substituirea unui cuvânt sau a unei expresii cu un alt cuvânt sau altă expresie, pe baza unei comparații (analogii) subînțelese, în scopul realizării unui sens nou, a unei imagini” [4, 536]. Există situații când metafora (comparație ascunsă) conține implicit o negație și ea trebuie decodificată și explicată doar cu ajutorul contextului. Să urmărim exemplul:

Germană

Mach den Mund zu, sonst fallen die Sägespäne aus dem Schädel, brüllte eine Stimme.

(Kästner, *Fabian*, 61).

Română

Ține-ți pliscul, altfel îți cade în gură rumeșul din căpătină! răcni o voce.

(Kästner, *Fabian*, 68).

Expresia evidențiată împreună cu adresarea „brutală” conferă enunțului o nuanță de afectivitate, scoțând în evidență atitudinea și gradul de cultură al vorbitorului. Decodificând enunțul, putem propune echivalentul „om fără minte”.

Am menționat deja rolul contextului la decodificarea metaforei. În exemplul următor, în afara contextului, explicarea ar fi imposibilă:

Germană

Erst als sie neben mir lag und mich kaltblütig belog, verstand ich die vergangenen Jahre. In 5 Minuten verstand ich alles. Zu den Akten!

(Kästner, *Fabian*, 73).

Română

Când stătea lângă mine și mă mințea cu sânge rece, am înțeles anii care au trecut. În cinci minute am înțeles totul. La arhivă cu ea!

(Kästner, *Fabian*, 82).

Numai contextul ne ajută să înțelegem atitudinea vorbitorului față de persoana care îl mințea. Dezgustul, dezamăgirea sunt redade printr-o expresie metaforică, care în limba germană are o denumire specială: „Entpersonifizierung” – ceea ce constituie antonimul cuvântului „personificare”. Ura și celelalte sentimente negative îl fac pe vorbitor să se adreseze unei persoane la fel ca unui obiect. Sensul expresiei fiind: „totul aparține trecutului, nu mai suntem prieteni!”.

Personificarea este „figura de stil prin care se atribuie lucrurilor, animalelor sau fenomenelor naturale însușiri omenești” [4, 673]:

Germană

Sie hatte Tee und Kuchen
zurechtgestellt und begrüßte mich
zärtlich. Ich trank und sprach über
gleichgültige Dinge.

(Kästner, *Fabian*, 72).

Română

Ea pregătise ceai și cozonac și
mă întâmpină cu tandrețe. Am
băut o ceașcă de ceai, vorbind
despre lucruri indifferente.

(Kästner, *Fabian*, 81).

Cele relatate echivalează cu „nu mă interesau lucrurile despre care vorbeam”.

Alegoria este „un procedeu artistic care constă în exprimarea unor abstracții (idei, sentimente, trăsături morale) prin imagini concrete, realizate printr-un complex unitar de metafore și personificări” [4, 37]:

Germană

Sie spazierten, Adam und Eva
zum Verwechseln ähnlich...

(Kästner, *Fabian*, 87).

Română

Se plimbau; semănau leit cu Adam
și Eva. (= nu aveau haine pe ei).

(Kästner, *Fabian*, 100).

Sau un alt exemplu de paradox stilistic de tipul celui menționat *supra*:

Germană

Einen Stuss redet unser
heiteres Staatsoberhaupt
wieder zusammen.

(Kästner, *Fabian*, 28).

Română

Sublimul nostru șef de stat a
îndrugat iar niște baliverne.

(Kästner, *Fabian*, 28).

Expresia a îndruga baliverne descalifică sensul prim al cuvântului sublim. Este vorba de o negare implicită, cu nuanță afectiv-negativă.

Comparația este „figura de stil constând în compararea a două obiecte, ființe, fenomene care au ceva asemănător, în scopul reliefării, definirii termenului comparat” [4, 194]. Utilizarea comparației în beletristică, dar și în limba vorbită, atribuie mesajului expresivitate, evidențiază atitudinea vorbitorului față de cele expuse:

Germană

Er wüllte in dem Haufen neu
eingegangener Meldungen,
schnitt mit einer Scherre, wie ein
Zuschneider...

(Kästner, *Fabian*, 25).

Română

Scormoni prin grămezile de știri
recent sosite, făcu tăieturi cu
foarfeca, întocmai ca un croitor...

(Kästner, *Fabian*, 25).

Din macrocontext nu reiese că persoana în cauză ar fi un croitor.
Sau:

Germană

Die Mutter von Bruder Vasile aber,
gab ihrem Sohn das Geleite bis
nach Piatra und hörte nicht auf, ihm
Totenklagen zu singen, als ob er
schon gestorben sei.

(Creangă, *Kindheits...*, 23).

Română

Iar mama lui bădița Vasile
își petrecea băietul la Piatră,
bocindu-l ca pe un mort.
(Creangă, *Amintiri...*, 22).

Perifraza (cf. gr. *peri* „împrejur” + *phrasis* „vorbire”) este „un procedeu gramatical și stilistic de exprimare prin mai multe cuvinte a ceea ce poate fi redat printr-un singur cuvânt sau printr-o sintagmă” (pentru a sublinia anumite semnificații sau pentru a evita echivocul) [4, 669]; de asemenea „pentru a evita un anumit cuvânt în scopuri expresive, eufemistice sau ornante” [3, 360]:

Germană

So halten dir die Buben nun
wenigstens Gottesdienst, wie
du es so gerne eben, ins Haus,
abgelegen wie sie sonst ist.

(Creangă, *Kindheits...*, 83).

Română

...ți-au făcut băieții biserică aici, pe
loc, după cheful tău, măcar că-ți
intră biserica-n casa, de departe ce-i!
(Creangă, *Amintiri...*, 82).

Este vorba de o exagerare, folosită pentru a reda ideea că „biserica nu e departe de casă”.

Eufemismul este „un procedeu lexical, constând în atenuarea expresiei unei idei prin substituție sau perifrază”:

- a) pentru evitarea unor expresii triviale, crude sau impudice,
- b) în evitarea unor expresii insultătoare,
- c) în tabu-urile sociale sau religioase, uneori cu valoare onomastică [3, 192]:

Germană

Die Mutter stand im Lager und
wartete auf Kunden.
(Kästner, *Fabian*, 190).

Română

Mama era la prăvălie și aștepta
clienți.
(Kästner, *Fabian*, 223).

Din macrocontext aflăm că este vorba de situația grea de după

război: existau mulți șomeri, economia era în faliment, comerțul eșua. Autorul nu spune într-un mod direct că „mama nu avea clienți”, ci utilizează verbul „aștepta”, ceea ce atenuază puțin „tragedia”, sugerând o doză de optimism.

Să mai urmărim un exemplu:

Germană

Die *Tagespost* braucht tüchtige Leute, sonst scheitert.
(Kästner, *Fabian*, 190).

Română

Ziarul *Tagespost* are nevoie de oameni capabili sau eșuează.
(Kästner, *Fabian*, 223).

Nu se spune direct, dar e clar că ziarul *Tagespost* duce lipsă de oameni capabili – fie că nu-i are deloc, fie că sunt foarte puțini. Oricum, aici putem sesiza ușor negația implicită.

Litota (cf. gr. *litotes* „micime”, „modestie”) – este „o figură de stil din categoria figurilor ambiguității ce constă în exprimarea atenuată a unei idei, pentru a se lăsa să se înțeleagă mai mult decât se spune, adesea sugerând ideea prin negarea contrariului acesteia” [4, 507]; „fenomen, în care afirmativa este redată prin negativa contrariei” [6, 62-3]; „o afirmație exprimată în forma contrariului negativ – mijloc care diminuează percepția sau faptul” [1, 221]; „figură retorică” [10, 447] care „conține două semnificații negative, ce se slăbesc reciproc” [5, 302-4; 11, 215-30]. G. Leech menționează că „Litota cu negație cade sub incidența principiului politeții, enunțul negativ fiind preferat celui pozitiv ca formă de atenuare a afirmării unei afectivități sau evaluări, ce ar putea valoriza emițătorul în detrimentul receptorului” [7, 179].

Chiar dacă în acest context vorbim doar de negația implicită, nu vom evita analiza unui fenomen opus: afirmația implicită, redată de diferite combinații de negații. Litota poate apărea cu sens apreciativ, dar și net depreciativ, aspect determinat în mare măsură de intonație.

Frecvența utilizării acestei figuri de stil în textele literare ne convinge că autorii de beletristică manifestă o anumită preferință față de litotă.

Să urmărim următorul exemplu:

Germană

Gute Taten lassen sich nicht stornieren.
(Kästner, *Fabian*, 120).

Română

Faptele bune nu se pot anula reciproc.
(Kästner, *Fabian*, 139).

Combinăția dintre negația gramaticală *nicht / nu* și cea lexicală *stornieren / anula* generează în acest caz o litotă apreciativă (cu sens pozitiv). Dar iată și un caz opus primului:

Germană

Wenn auch für den Fachmann nichts Ungewohntes zu sehen ist, so finde ich die Anlage als solche.

(Frisch, *H. Faber*, 86).

Română

Chiar dacă pentru un om de meserie nu e nimic deosebit de văzut, socoteam totuși că prezintă interes amenajarea ca atare.

(Frisch, *H. Faber*, 118).

În acest caz semnificația litotei coboară la nivel de neutralitate, dacă nu chiar dezaprobare.

Intonația – este „variația de înălțime a tonului în rostirea unui enunț; unitate suprasegmentală extensivă. Intonația dă melodie enunțului, transmite anumite informații gramaticale, dar și semnificații de tip conotativ, legate de starea afectivă a emițătorului, atitudinea și intențiile comunicative” [3, 259]. Negația expresiv-ironică poate fi sesizată în orice propoziție, cu condiția să fie respectată intonația respectivă:

Germană

– Ich bin entsetzt. Es gäbe keine Aufgabe für Sie? Runden Sie Ihre Persönlichkeit ab!
– Sie und Ihre abgerundete Persönlichkeit!

(Kästner, *Fabian*, 183).

Română

– Sunt îngrozit! Să nu se găsească sarcini pentru D-ta?
Întregește-ți personalitatea!
– Dumneavoastră aveți în mod evident personalitate perfect integră!

(Kästner, *Fabian*, 214).

În replica-răspuns poate fi sesizat sarcasmul, căci intonația sugerează contrariul.

Oximoronul (cf. gr. *oxys* „ascuțit, deștept” + *moros* „prost”) – este „figura de stil prin care se asociază doi termeni contradictorii, pentru a exprima o ironie sau pentru a intensifica funcția poetică” [4, 630]:

Germană

Da ich nicht zu Ihrer gestählten Wange hinaufreiche, muss ich mich anders behelfen.

(Kästner, *Fabian*, 191).

Română

Dar întrucât nu ajung la preastimata dumneavoastră mutră, trebuie să mă ajut altfel.

(Kästner, *Fabian*, 224).

În cazul citat cuvântul *mutră*, cu o evidentă încărcătură afectiv-negativă, descalifică sensul pozitiv al cuvântului *preastimat*, imprimându-i sensul invers. Astfel de mijloace lexical-frazeologice sunt numite de către Riesel [8, 214] „paradoxuri stilistice”, când, intenționat, se aleg cuvinte din limbajul solemn-patetic, alături de cuvinte „brutale”, și, fiind folosite în același context, produc efecte satirice.

Prezența negației în figurile de stil este un fenomen mai puțin cercetat. El reprezintă, incontestabil, o modalitate de expresie care este, de regulă, codificată. Interesul receptorului față de un fenomen crește cu atât mai mult, cu cât el nu este prezentat într-un mod direct. Mijloacele afective de redare a negației solicită o activitate intelectuală sporită pentru a fi decodificate, prezența lor amplificând expresivitatea.

O tipologizare strictă a negației în figurile de stil este mai greu de realizat, pentru că aceste figuri cu negație apar doar sporadic în textele literare, în funcție de gusturile și talentul fiecărui autor.

REFERINȚE

1. Bernini G. / Ramat P., *Negative sentences in the languages of Europe, A typological approach*, Berlin-New-York, Mouton de Gruyter, 1996.
2. Diaconescu, I., *Sintaxa limbii române*, București, Editura Enciclopedică, 1995.
3. *Dicționar de Științe ale limbii*, București, Editura Științifică, 1997.
4. *Dicționar enciclopedic*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 2000.
5. Horn, L., *A natural history of negation*, Chicago, The University of Chicago, 1989.
6. Jespersen, O., *Negation in English and other languages*, Copenhagen, A.F. Host, 1917.
7. Leech, G., *Principles of Pragmatics*, London, New York, *Studies in English Linguistics*, 1983.
8. Riesel, E., *Abriss der Deutschen Stilistik*, Moskau, 1954.
9. Wald, H., *Expresivitatea ideilor*, București, Cartea Românească, 1986.
10. Wellershoff, D., *Zur Frage der linguistischen Beispielsätze // Positionen der Negativität*, herausg. von Weinrich H., München, Wilhelm Fink Verlag, 1975.
11. Wouden, T. van der, *Negative contexts. Collocation, polarity and multiple negation*, London, Routledge, 1997.

TEXTE LITERARE

1. Creangă, I., *Amintiri din copilărie, Kindheitserrinerungen*, București, România Press, 2001.
2. Frisch, M., *Homo Faber*, București, Polirom, 1971.
3. Frisch, M., *Homo Faber*, Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag, 1976.
4. Kästner, E., *Fabian*, București, Editura Minerva, 1970.
5. Kästner, E., *Fabian*, Zürich, Artium Verlag, 1983.